

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Головін Анатолій Сергійович –
кандидат юридичних наук, суддя
Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ФОТО-, КІНО-, ТЕЛЕ- І ВІДЕОЗЙОМОК У КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 32 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Порушено проблеми захисту інтересів фізичної особи, що виникають у зв'язку з невинним розвитком засобів збору, оброблення, збереження, поширення та іншого використання інформації про особу (фото-, кіно-, теле-, відеозйомка й інші засоби). Акцентовано увагу на необхідності створення правового механізму щодо відновлення прав фізичної особи у випадках довільного втручання в її особисте або сімейне життя.

Ключові слова: збирання, зберігання, оброблення, поширення та інше використання інформації; втручання в особисте або сімейне життя; інтереси фізичної особи.

Поднимаются вопросы защиты интересов физического лица, которые возникают в связи с быстрым развитием средств сбора, обработки, хранения, распространения и иного использования информации о личности (фото-, кино-, теле-, видеосъемка, иные средства). Акцентируется внимание на необходимости создания правового механизма восстановления прав физического лица в случаях произвольного вмешательства в его личную или семейную жизнь.

Ключевые слова: сбор, обработка, хранение, распространение и иное использование информации; вмешательство в личную или семейную жизнь; интересы физического лица.

This article concerns the issue of protection of interests of natural person which appear because of fast development of means of collection, processing, preservation, spread and other utilization of information on a person (camera shooting, filming, TV filming, video shooting, other means). It is emphasized the necessity of creation of a legal mechanism concerning restoration of rights of natural person in cases of voluntary intrusion into privacy or family life.

Keywords: collection, processing, preservation, spread and other utilization of information; intrusion into privacy or family life; interests of natural person.

Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну декларацію прав людини завданням, до виконання якого повинні прагнути всі народи та держави для того, щоб кожна людина й кожен орган суспільства, беручи до уваги положення цієї Декларації, намагалися через освіту і просвіту сприяти повазі до проголошених прав і свобод, повноцінному забезпеченню їх реалізації народами держав – членів Організації і територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Основоположним принципом виконання цього завдання проголошено тезу, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлено законом, виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших людей та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [1, с. 97].

Власне, саме цей принцип лежить в основі як міжнародного права, так і права будь-якої сучасної демократичної держави. Зокрема, це впливає і з Конвенції про захист прав людини та основних свобод [2, с. 273].

Як гарантію практичної реалізації наведеного принципу Конституція України (стаття 32) [3] та Конституція Російської Федерації встановлюють основоположне значення прав і свобод людини в діяльності держави. Найважливішим механізмом, що гарантує це встановлення, є пряма дія відповідно до Конституції України та Конституції Російської Федерації, яка реалізовується, зокрема, через діяльність Конституційного Суду України та Конституційного Суду Російської Федерації.

У випадках, коли нормативне регулювання через недостатню ясність не дозволяє за тих або інших обставин у процесі правозастосування на будь-яких конкретних фактичних підставах установлювати однозначний і однаковий зв'язок із правовими підставами, безумовно, необхідною є компетентна участь Конституційного Суду, який забезпечує вичерпну ясність, у тому числі й шляхом тлумачення правових норм, що цього потребують, у взаємозв'язку з фактологічними дефініціями через практичну реалізацію принципу безпосередньої дії конституційних норм, що гарантують права й свободи людини та визначають діяльність держави.

Водночас, коли в основі проблеми лежить не недостатня ясність норми, що об'єктивно допускає можливість неоднозначного її тлумачення фахівцями, а неправильне розуміння цілком конкретного змісту поняття, які формують цю норму, достатньо обмежитися відповідним аналізом понятійного апарату.

Як свідчить практика, проблема неправильного розуміння змісту поняття, використаного при конструюванні правової норми, не завжди

пов'язана з недостатньою освіченістю, низьким рівнем ерудиції або банальною нерозумністю особи, яка помиляється. Найчастіше джерело проблеми є більш об'єктивним. І виявляється воно в різноманітних наслідках надзвичайно високої динаміки розвитку сучасного світу, що постійно породжує нові поняття чи нове розуміння «старих» понять, які, здавалося б, уже склалися, а також у нових поняттях, як таких, що складаються, наприклад, у сфері інформаційно-наукових технологій.

Ще зовсім недавно інформація як предмет правового регулювання взагалі мало кого цікавила. І пояснювалося це, звичайно, зовсім не відсутністю об'єктивно пов'язаних саме з інформацією відносин, що мають високу суспільну актуальність. Навіть мова виникла насамперед саме як засіб голосового повідомлення інформації. Історія державної або такої іншої надзвичайно важливої для людини таємниці як особиста або сімейна настільки ж давня, як відносини, пов'язані з існуванням людського суспільства.

Таємниця – це найбільш радикальний різновид форм певних систем обмежень стосовно конкретної інформації. Упродовж досить тривалого часу ясність такого радикалізму сприймалася як достатня, у тому числі й для відповідного нормативно-правового регулювання. Настільки ж очевидно тривалий час сприймалася й інформація в тих формах, які підлягають об'єктивізації. Особливості їх полягають у тому, що істотних труднощів із нормативно-правовим регулюванням інформації саме в цих формах з теоретичної точки зору, мабуть, просто не виникало, тим більше – у контексті принципу безумовного пріоритету прав і свобод людини, з урахуванням того, що Загальну декларацію прав людини, яка встановила цей принцип як найважливіший правовий орієнтир, Генеральна Асамблея ООН проголосила та прийняла лише 10 грудня 1948 року.

Сьогодні у зв'язку з активним розвитком засобів масової інформації, Інтернету, технологій, що стосуються збирання, зберігання, оброблення, поширення й іншого використання інформації, в Україні, Російській Федерації та деяких інших державах уже вжито чимало конкретних заходів для практичної реалізації зазначеного принципу основоположної цінності прав і свобод людини, що мають ключове значення в діяльності держави, у застосуванні до нормативно-правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з інформацією про людину, яка визначається у відповідному розширеному контексті. Зокрема, право на збирання, зберігання, оброблення, поширення та інше використання інформації про особливості людини регулюється статтею 307 «Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- і відеозйомок» і статтею 308 «Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах» Цивільного кодексу України [4], а також статтею 152.1 «Охорона зображення громадянина» Цивільного кодексу Російської Федерації [5].

Принцип безумовного пріоритету права кожного на повагу до його особистого та сімейного життя, житла і кореспонденції, установлений статтею 8 Конвенції про захист прав людини й основних свобод [2, с. 272], реалізується в структурній побудові зазначених правових норм досить чітко й виразно. Тому практичні проблеми, найімовірніше, виникають у результаті недостатнього розуміння понять, використаних у нормах.

Статтею 12 Загальної декларації прав людини проголошено, що ніхто не може зазнавати довільного втручання в його особисте й сімейне життя, довільного зазіхання на недоторканність його житла, таємниці кореспонденції або честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від таких зазіхань або втручання [1, с. 95].

Життя взагалі, очевидно, у матеріально-правовому аспекті є певним поєднанням обставин у визначеній послідовності. Поєднання обставин, що стосуються більшою мірою конкретної людини, ніж будь-кого іншого, вважається життям цієї людини. Якщо обставини стосуються більшою мірою особисто самої людини, ніж будь-кого іншого, то вони становлять особисте життя цієї людини. Якщо ж вони більше пов'язані із сімейними стосунками конкретної людини, ніж будь-кого іншого, то вони становлять її сімейне життя.

Заборона на довільне втручання в особисте та сімейне життя конкретної людини в контексті загальноновизначального принципу, який полягає в тому, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки обмежень, установлених законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги до прав і свобод інших людей і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [1, с. 97], означає, що будь-яка дія не власне людини щодо обставини особистого або сімейного життя цієї конкретної людини є допустимою лише за наявності принаймні однієї з двох умов:

якщо стосовно розглянутої обставини особистого або сімейного життя конкретної людини існує обмеження заборони на довільне втручання, установлене законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги до прав і свобод інших людей і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [2, с. 97];

якщо розглянута обставина не є обставиною особистого або сімейного життя конкретної людини.

При цьому з конструкції та контексту наведеної заборони у взаємозв'язку із загальними принципами судового вирішення спорів випливає, що при виникненні спору про порушення права конкретної особи на те, що ніхто не може піддаватися довільному втручання в його особисте й сімейне життя, особа, яка вважає, що таке її право порушено, повинна довести лише сам факт сторонньої дії щодо її особистого або сімейного життя, яка вказується як така, що порушує це право. Обов'язок

довести відсутність цього факту або наявність хоча б однієї із зазначених необхідних умов, що дозволять розглядати цю дію як допустиму, лежить на особі, яка вказується як така, що вчинила цю дію.

У цьому сенсі в сучасному розумінні художній твір (витвір образотворчого мистецтва), що зображує конкретну людину, результати фото-, кіно-, теле- і відеозйомок цієї людини – усе це є різними формами збирання, зберігання, оброблення або іншого використання інформації про людину в такому вигляді, який дозволяє впізнати в цій інформації конкретну людину, а не кого-небудь іншого. Тим самим виявляється факт сторонньої дії, пов'язаної з особистим життям цієї людини.

Упізнаваність установлюється виявленням подібності. Подібність не слід плутати з тотожністю, тобто підмінювати таку категорію як реальна подібність об'єктів суто теоретичною й уже тому в реальності просто неможливою для різних предметів матеріального світу категорією тотожності – ідеального збігу, який дійсно досліджується, але тільки тоді, коли потрібно встановити факт подієвої єдності особистості (як під час дослідження трупа або аналізу дій особи), а не факт зображення. Подібністю при зображенні людини є очевидна близькість особливостей цієї людини й особливостей, відтворених у зображенні.

З огляду на названий принцип основоположного значення прав і свобод людини й презумпцію сумлінності чітко виражена вказівка на очевидну близькість особливостей зображуваної людини й особливостей, відтворених у зображенні, має сприйматися в цивільних відносинах як достатній доказ факту зображення цієї людини, для спростування якого необхідно довести наявність хоча б ще однієї – іншої – людини, також зображеної в розглянутому зображенні, близькість особливостей якої та особливостей, відтворених у зображенні, більш очевидна.

Особливості зображуваної людини відтворюються в зображенні, яке для цілей нормативно-правового регулювання має бути об'єктивізовано. Така об'єктивізація може бути будь-якою.

У законодавстві України та Російської Федерації допустимою об'єктивізацією зображення в застосуванні до відповідних норм правового регулювання вичерпно не визначено.

У назві статті 308 Цивільного кодексу України закріплено: «Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах», у частині першій цієї статті вказано: «Фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу», а далі згадуються просто «фотографія, інший художній твір» [4].

У назві статті 152.1 Цивільного кодексу Російської Федерації вказано: «Охорона зображення громадянина», у частині першій цієї статті зазначено «зображення громадянина (у тому числі його фотографії, а також відеозаписи або твори образотворчого мистецтва, у яких він зображений)», а далі згадується просто «зображення» [5].

Зокрема, малюнок, грим, костюм, що відтворюють зовнішній вигляд людини, або зовнішній вигляд, голос, рухи, інші особливості конкретної людини, відтворені аудіовізуально іншою людиною, мають у разі необхідності, коли може вбачатися впізнаваність, оцінюватися на предмет подібності, що дозволяє, наприклад, установлювати дію із зображення, наявність зображення й зображення як статичний матеріальний об'єкт.

Будь-яке зображення конкретної людини, по суті, є безумовним наслідком певної взаємодії, у якій однією стороною неминуче виступає сама людина у своїх особливостях, виражених через інформацію про індивідуальні ознаки цієї людини.

І тому саме зображення будь-якої реальної людини – це завжди втручання принаймні в її особисте життя.

Донедавна цій очевидній обставині не надавалося особливого значення лише тому, що якісні та кількісні характеристики технологій і пристроїв, які продукують зображення людини, об'єктивно були недостатніми для виникнення реальної суспільної небезпеки від їх використання для довільного втручання в особисте й сімейне життя людини.

З поширенням цифрових технологій, персональних пристроїв, розроблених із використанням цих технологій та оснащених такими, що постійно вдосконалюються, засобами збирання, зберігання, використання, поширення різноманітної інформації, включно з тою, що стосується особистого й сімейного життя людини, виникла на практиці й неухильно зростає реальна загроза реалізації вказаного вище основоположного принципу [1, с. 97].

Ця загроза полягає в тому, що з причин, викладених вище, на сьогодні будь-яка людина дійсно може зазнавати довільного втручання в її особисте й сімейне життя, довільного зазіхання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції або на честь і репутацію, у супереч статті 12 Загальної декларації прав людини [1, с. 95].

При цьому проголошене в зазначеній статті право на захист закону від такого втручання або зазіхань, яке має кожна людина [1, с. 95], набуває все більше показового характеру, оскільки захист закону, реалізований, природно, насамперед через судову практику, не встигає за розвитком сучасної техніки й технологій.

На жаль, як показує практика, поки що за розвитком новітніх технологій не встигає правосвідомість не тільки громадян, а й навіть суддів.

Однак не слід забувати, що саме право людини на недоторканність її особистого й сімейного життя, яка включає й захист від довільного втручання зображенням, суттєво визначає безпосередню ефективність демократії, реалізованої державою, що прагне до досконалості суспільних відносин через неухильну повагу до прав і свобод людини.

На сьогодні ж складається парадоксальна ситуація. Без сумніву, дії багатьох засобів масової інформації, а також деяких інших організацій та окремих громадян щодо поширення відомостей про особисте або сімейне

життя людей явно порушують фундаментальне право людини на захист від довільного втручання в особисте й сімейне життя.

Є законодавство, яке хоча й не ідеальне, але все-таки дозволяє притягувати до відповідальності за такі порушення. Є й судові рішення, винесені у справах щодо таких порушень, і більшість цих рішень, незважаючи на незначну частину тією чи іншою мірою помилкових, усе-таки відновлює порушені права.

Утім загалом ситуацію важко назвати позитивною. По-перше, далеко не всім відомо про успіхи вітчизняного судочинства у вирішенні таких спорів. По-друге, і це головне, складається враження, що досі значна кількість громадян, юристів і навіть суддів так і не можуть зрозуміти й усвідомити, що абсолютно неприпустимим є будь-яке довільне втручання в особисте або сімейне життя людини. І, схоже, сумнівів щодо успішності захисту життя людини від втручання з часом стає не менше, а навіть більше.

Така тенденція у сфері моралі (а ця сфера якраз і формується розумінням природної міри допустимого, що існує в суспільстві) не може не викликати серйозного занепокоєння. На нашу думку, докорінно змінити цю негативну ситуацію здатне лише кардинальне посилення суспільної активності в питаннях захисту громадян від будь-якого довільного втручання в особисте або сімейне життя людини, у тому числі за допомогою зображення. Першим реальним кроком у цьому напрямі може стати, наприклад, дія, в основі аналогічна тій, ефективність якої досить чітко проявляється в питаннях захисту прав споживачів. Ця дія полягає у створенні правового механізму, що дозволяє третім особам за власною ініціативою заявляти вимогу про відновлення порушеного права громадянина на захист за його зображення та в інших випадках довільного втручання в його особисте або сімейне життя, а також про притягнення правопорушників до майнової відповідальності, розмір якої може бути визначено вказівкою на грошову суму в певних межах, стягувану на користь осіб, які звертаються з відповідною вимогою.

При цьому в громадянина, особисте немайнове право якого порушено, має залишатися можливість стягнення у спрощеному порядку відповідної суми відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями при зображенні та при будь-якому іншому довільному втручанні в особисте або сімейне життя цього громадянина, а також відповідних збитків, для чого на цьому тлі досить доречно було б вирішити давно назріле питання практичного розширення форм і можливостей організації майнових відносин, пов'язаних, наприклад, із правами громадянина при зображенні, які в наш час у майновому аспекті стосуються лише можливості позування за плату або стягнення в певних випадках суми моральної шкоди. Звичайно, цим не вичерпується вся реальна розмаїтість питань і проблем, що виникають у вказаній сфері майнових відносин.

Усі наведені приклади наочно ілюструють не тільки те, наскільки серйозними є проблеми захисту права людини на збирання, зберігання,

оброблення, поширення й інше використання інформації про її індивідуальність, а й те, що сучасне суспільство цілком спроможне розумітися на цих проблемах та ефективно їх розв'язувати.

Звичайно, вирішення таких питань можливе за умови належного формування виразної та відповідальної суспільної позиції, яка надалі буде неухильно оптимізуватися, не наздоганяючи, а в певному сенсі передбачаючи й коригуючи посилення та розвиток наявних проблем. Адже не можна забувати, що в основу будь-якого права має бути покладено мораль як систему обмежень, добровільно й усвідомлено прийнятих суспільством узагалі та конкретною людиною зокрема.

Істотним є те, що мораль може й повинна прийматися не формально і статично, а творчо й динамічно, тобто постійно формуватися й реалізовуватися в живому та безпосередньому зв'язку із суспільними процесами, що неухильно розвиваються. Одним із найефективніших практичних інструментів, який цілком відповідає самому духу та природі демократії й дозволяє не плестися у хвості суспільних процесів, що інтенсивно прогресують, а впливати на ці процеси, активно спрямовуючи їх у потрібне русло та не допускаючи при цьому беззаконня і сваволі, є принцип прямої та безпосередньої дії прав і свобод людини і громадянина, що визначають зміст і напрям діяльності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена у резолюції 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103. – С. 93–97.
2. Конвенція з прав людини та основоположних свобод, прийнята Кабінетом Міністрів Ради Європи 4 листоп. 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270–302.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.
4. Цивільний кодекс України : [офіц. вид.] : текст прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 р. : (зі змінами та допов. станом на 28 берез. 2013 р.) / М-во юстиції України. – К. : Ін Юре, 2013. – 488 с.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ivo.garant.ru/SESSION/PILOT/main.htm>.